

sredinom 19. st. otkrio jedinstveni krstionički sklop, o njemu su napisani brojni članci koji su se bavili uglavnom liturgijskim problemima odnosno namjeni pojedinih prostora oko krstionice. J. Jeličić – Radonić nudi također neka nova rješenja u tom smjeru, premda je i sama na jednom mjestu u članku naglasila da još uvijek nije odgovoreno na vrlo važna pitanja nastanka i razvoja toga složeno građevinskog sklopa.

Najopsežniji prilog u Zborniku je rad mr. Hrvoja Potrebece koji je na jednom mjestu sakupio sve radove hrvatskih arheologa koji su obrađivali problematiku kulturnih i religijskih fenomena prapovijesne i antičke Hrvatske. U svom prilogu s abecedno složenim tablicama autor navodi 200 radova te donosi i njihove sažetke na engleskom jeziku. Ne treba posebno isticati kako prezentiranje takve bibliografije uvelike olakšava uvid u kulturnu i religijsku tematiku. Uz to, a pod pretpostavkom da je ta bibliografija potpuna, u što nema razloga sumnjati, mogla bi se konačno i provesti utemeljena analiza stanja u istraživanju kulturne i religijske tematike.

Ovaj posljednji prilog bibliografske naravi u Zborniku zorno pokazuje da broj znanstvenih jedinica iz područja kulturne i religijske problematike u Hrvatskoj nije odveć velik, što upućuje na zaključak da je svaki novi rad u tom sklopu važan korak prema boljem razumijevanju pradavnih kulturnih i religijskih zbivanja. A budući da se upravo pomoću kulturnih i religijskih zbivanja može doći i do tragova u odgovorima na pitanja o tijeku povijesnih događanja čiji uzroci i razlozi još uvijek nisu do kraja istraženi, ovaj se zbornik može smatrati važnim doprinosom takvim naporima.

Mirjana Sanader
Filozofski fakultet, Zagreb

MIRJANA SANADER, *Tilurium I, Istraživanja - Forschungen 1997-2001*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Dissertationes et monographiae 4) & Golden marketing, Zagreb 2003. 355 strana, 10 karata i tlocrta izvan teksta.

Prof. dr. Mirjana Sanader, voditeljica Katedre za provincijalnu i ranokršćansku arheologiju na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, već godinama istražuje rimski vojni logor Tilurij, na mjestu današnjeg Garduna pored Trilja. Kao trenutno najveće sustavno znanstveno arheološko istraživanje u Hrvatskoj, pružilo je priliku generacijama studenata da se upoznaju s metodama istraživanja i materijalom rimskih vojnih logora. Sada je pred nama velika monografija u kojoj su, svima na uvid, predloženi rezultati prvih pet godina istraživanja.

Tilurij je bio logor VII. Legije *Claudia Pia Fidelis* i još se od sredine 19. stoljeća zna da se morao nalaziti na mjestu današnjeg sela Garduna iznad Trilja u dolini rijeke Cetine. Oko sto i pedeset godina s Garduna su odnošeni spomenici, uglavnom u Arheološki muzej u Splitu, ili su dospjeli u zbirku Franjevačkog samostana u Sinju. To su bili natpisi i fragmenti kamene plastike, a odatle potječe i slavni fragment vojničkog spomenika s prikazom tropeja. Brojni su privatni, dobronamjerni i manje dobronamjerni, skupljači godinama gradili svoje zbirke od «slučajnih» nalaza s Garduna i svi su znali da je to mjesto antičkog logora Tilurija. No, do 1996.g. nikad nije bilo pravih sustavnih

istraživanja, osim jedne male sonde kasnih šezdesetih godina 20.st. Tek je 1996.g. dr. Sanader prijavila projekt istraživanja Tilurija, koji je počeo 1997.g. opsežnim geodetskim i zračnim snimanjima terena uz pomoć tada najmodernije tehnologije. 1998.g. počinju velika iskopavanja i njihovi rezultati predstavljeni su ovoj knjizi.

Sama voditeljica istraživanja, dr. Sanader, osmislila je cjelokupnu metodologiju istraživanja i načina objave svog relevantnog materijala i pri tom je uključila i kolege, specijaliste za pojedina područja, koji su obradili sve nalaze. Dr. Sanader napisala je prvi dio knjige (Predgovor: Povijest istraživanja; Topografski položaj; Arheološka iskopavanja - Uvod, Metodologija, Bedemi, Građevine unutar logora; Umjesto zaključka, Literatura; str. 7-84.). U tom su tekstu sustavno i precizno iznesena sva znanja i pretpostavke o Tiluriju, koje su postojale prije ovih, prvih pravih znanstvenih istraživanja. Potom autorica donosi detaljan opis svih arhitektonskih nalaza u stanju istrativanja prvih pet godina, popraćen obiljem fotografija, tlocrta i rekonstrukcija. Tako se svatko može upoznati s odlično sačuvanim bedemima logora. Dio bedema koji je istražen u ovih prvih pet godina donio je dragocjene podatke o tehnicima i načinu gradnje rimskih obrambenih zidova pomoću drvenih greda, koje su služile kao pojačanja. Tragovi tih greda tako su dobro sačuvani da se mogla načiniti detaljna rekonstrukcija zidina. Nadalje, istražena je golema cisterna za vodu, očuvana u cijelom opsegu (dimenzije su otprilike 18 x 25 m). Imala je zapremninu oko 1044 m³ i bila je građena uz pomoć cijelog niza stupova koji su nosili svodove. Izvrsno je sačuvana hidrofilna žbuka, mjestimično u sva tri originalna sloja. Golema zgrada s kontraforima protumačena je kao žitnica (*horreum*). Tijekom prvih pet godina istraženo je 67 m zida žitnice, ali on teče dalje, pa u idućih pet godina očekujemo da se građevina definira do kraja. U središnjem dijelu logora djelomično je istražena zgrada s registrirana dva sloja podnih mozaika. Kopanje kanala za suvremeni vodovod omogućilo je da se nasluti dalji raspored logorske arhitekture.

Nakon prvog dijela teksta, posvećenog nalazima arhitekture, slijede prilozima suradnika na projektu. Prvi je rad napisao Michael Doneus iz Arheološkog instituta u Beču (Arheološka interpretacija zračnih slika rimskog legionarskog logora Tilurij, str. 87-108.), gdje se donose rezultati obrade vertikalnih snimaka koje je 12.7.1999. snimila na infracrvenom filmu tvrtka Geofoto d.o.o. iz Zagreba, prilikom preleta aviona. Opisuje se izrada digitalnih modela i daje se GIS-interpretacija 2D. To su značajni rezultati danas najnaprednije tehnologije snimanja u službi arheološke znanosti. Zrinka Šimić-Kanaet (Keramika, str. 109-188.) donosi opis i tipološku analizu svih značajnijih fragmenata keramike nađenih u iskopavanjima, zajedno s njihovim porijeklom i datacijom. Tomislav Šeparović (Nalazi novca, str. 189-218.) obradio je sve novce iz istraživanja. Tomislav Šeparović također je obradio i sve metalne nalaze (Metalni nalazi, str. 219-256.), među kojima pažnju plijeni malo brončano poprsje satira, te brončani pečat s natpisom IVCVNDI. Domagoj Tončinić (Koštani i drugi nalazi, str. 257-270.) napravio je prikaz svih predmeta od kosti i epigrafičkih fragmenata, dok je Zrinka Buljević (Stakleni inventar, str. 271-355.) opisala i dala tipološku analizu staklenih fragmenata. Svi su ovi članci popraćeni detaljnim pojedinačnim katalozima. Ti su katalozi posebna dragocjenost koja ovu monografiju izdižu iznad razine obavijesti o jednom istraživanju - oni naime daju svima obilje tipoloških i kronoloških podataka za uspoređivanje, pa je pretpostavljivo da će *Tilurium I.* biti i neka vrsta priručnika za sve one koji se bave istraživanjima rimskih lokaliteta. Knjigu prati posebna mapa s 10 karata i tlocrta svih arhitektonskih nalaza.

Moramo posebno napomenuti da je cijela knjiga dvojezična, tiskana na hrvatskom i njemačkom jeziku. Cijeli je tekst na njemački izvrsno preveo Domagoj Tončinić. Ta joj činjenica otvara vrata u cijelom svijetu i međunarodnoj znanosti.

Iz svega što je rečeno vidi se da je *Tilurium I*, znanstvena arheološka publikacija, u kojoj ništa nije prepušteno slučaju. Precizna je i temeljita i sve raspoložive informacije daje na uvid znanstvenoj javnosti u Hrvatskoj i u svijetu. Kad znamo da se neka istraživanja ne objavljuju godinama, a neka i nikad, možemo samo pozdraviti poduhvat dr. Sanader i njezinih suradnika, koji su sve što su pronašli u prvih pet godina rada i objavili. Vojni logor VII. Legije veoma je važan lokalitet i za hrvatsku i za svjetsku arheološku znanost, pogotovo danas kad je istraživanje vojnih logora jedna od najzanimljivijih tema rimske provincijalne arheologije. Takvo važno istraživanje zaslužilo je ovakvu publikaciju. Knjiga nosi redni broj I, a to znači da uskoro očekujemo i knjigu s rednim brojem II, s rezultatima idućih pet godina iskopavanja. Poznavajući dr. Sanader i njezine suradnike i ta će se knjiga pojaviti na vrijeme, s istim obiljem znanstveno korisnih podataka.

Marina Miličević Bradač
Filozofski fakultet, Zagreb

FIorenzo CATALLI, *Numismatica greca e romana*. Roma, Libreria dello Stato – Istituto poligrafico e zecca dello Stato, 2003. Pp. 264 con ill., XXIII tavole b/n.

Ad un anno dall'uscita de *La monetazione romana repubblicana*, Fiorenzo Catalli dà alle stampe una nuova, ambiziosa ed attesa fatica, un manuale di numismatica antica dal titolo *Numismatica greca e romana* edito, ancora, dalla Libreria dello Stato-Istituto poligrafico e zecca dello Stato.

Con questa nuova monografia, l'autore di *Monete etrusche* (1990 e 1998) e *Monete dell'Italia antica* (1995) va a colmare un vuoto di non poca importanza nella bibliografia numismatica in italiano. Dopo *Numismatica antica* di Laura Breglia, edito nel 1964, *Istituzioni di numismatica antica* di Ernesto Bernareggi, datato 1973, *La moneta in Grecia e a Roma* di Michael Crawford (1982) – che è, più che altro, una storia della moneta antica – ed *Introduzione alla numismatica* di Philip Grierson, tradotto nell'84 (ma l'originale inglese è del 1975), per vent'anni non è stato più prodotto, infatti, un lavoro di taglio manualistico che tocchi tutti gli aspetti fondamentali dello studio della moneta nel mondo greco e romano dalle origini alla caduta dell'Impero.

Il volume si articola in sette capitoli, tutti di grande interesse. La storia vera e propria della moneta greca e romana, invece di essere inserita all'inizio, è collocata negli ultimi due capitoli (similmente a come aveva fatto la Breglia), alla fine di un percorso metodologico che prende le mosse dallo studio della moneta non in quanto oggetto in sé, ma in quanto documento che vive nei contesti archeologici, nelle fonti scritte o, meglio ancora e più precisamente, nelle società che storicamente l'hanno prodotta. Una frase colpisce già all'inizio del libro (p.25): "la numismatica per non correre il rischio di essere considerata una "storia minore" ma per poter acquisire una fisionomia di